Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

USMON AZIM IJODIDA JONLANTIRISHLARNING BADIIY-ESTETIK VAZIFASI

Hayitmurodova Marjona Bekzod qizi
Qarshi davlat universiteti Lingvistika:o‘zbek tili yo‘nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Usmon Azim she’riyatida qo‘llangan jonlantirish san’atining lingvopoetik xususiyatlari va badiiy-estetik vazifalari tahlil qilinadi. Jonlantirishning nazariy asoslari, uning metafora bilan o‘xshash va farqli jihatlari yoritiladi. Shuningdek, shoirning ayrim she’rlari misolida jonsiz predmetlar, tabiat hodisalari hamda mavhum tushunchalarning jonlantirilishi orqali yaratilgan poetik obrazlar tahlil etiladi. Tadqiqot natijasida jonlantirish vositasi Usmon Azim ijodida lirik qahramonning ruhiy holati, sog‘inch, iztirob, yolg‘izlik va umidsizlik kabi kechinmalarni ta’sirchan ifodalashga xizmat qilishi aniqlangan. Shoir ijodida jonlantirish nafaqat badiiy tasvir vositasi, balki asarlarning estetik qiymatini oshiruvchi muhim lingvopoetik omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Kalit so‘zlari: Jonlantirish, personifikatsiya, lingvopoetika, badiiy tasvir vositalari, Usmon Azim, poetik obraz, metafora, lirik qahramon, badiiy-estetik vazifa, she’riyat, hissiy tushuncha, tabiat obrazlari.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвопоэтические особенности и художественно-эстетические задачи искусства анимации, используемого в поэзии Усмана Азима. Выделены теоретические основы анимации, её сходства и различия с метафорой. Также на примере некоторых стихотворений поэта анализируются поэтические образы, созданные посредством анимации неодушевленных предметов, природных явлений и абстрактных понятий. В результате исследования установлено, что средства анимации в творчестве Усмана Азима эффективно служат для выражения эмоционального состояния лирического героя, такого как тоска, страдание, одиночество и отчаяние. В творчестве поэта анимация является не только средством художественного изображения, но и важным лингвопоэтическим фактором, повышающим эстетическую ценность произведений.

Ключевые слова: анимация, олицетворение, лингвопоэтика, средства художественного изображения, Усман Азим, поэтический образ, метафора, лирический герой, художественно-эстетическая задача, поэзия, эмоциональная концепция, образы природы.

Abstract. This article analyzes the linguopoetic features and artistic and aesthetic tasks of the art of animation used in the poetry of Usman Azim. The theoretical foundations of animation, its similarities and differences with metaphor are highlighted. Also, on the example of some of the poet's poems, poetic images created through the animation of inanimate objects, natural phenomena, and abstract concepts are analyzed. As a result of the study, it was found that the means of animation in the work of Usman Azim serves to effectively express the emotional state of the lyrical hero, such as longing, suffering, loneliness, and despair. In the poet's work, animation is not only a means of artistic depiction, but also an important linguopoetic factor that increases the aesthetic value of the works.

Keywords: Animation, personification, linguopoetics, means of artistic depiction, Usman Azim, poetic image, metaphor, lyrical hero, artistic-aesthetic task, poetry, emotional concept, images of nature.

KIRISH

Jonlantirish tasviriy ifoda vositalarining eng qadimiy turlaridan biri bo‘lib, u ham og‘zaki, ham badiiy nutqda keng qo‘llanadi. Ushbu usul tasvirning ta’sirchan, obrazli va jonli bo‘lishini ta’minlaydigan muhim vosita hisoblanadi. Jonlantirish xalq og‘zaki ijodi namunalarida, xususan ertaklar,

masallar va dostonlarda tez-tez uchraydi. O‘zbek tilshunosligida ayrim olimlar jonlantirishni metaforaning alohida ko‘rinishi sifatida baholaydilar. Jumladan, M. Mirtojiyeva uni metaforaning mazmuniy turlaridan biri deb hisoblaydi. M. Yo‘ldashev ham metaforalar tasnifini tahlil qilar ekan, M. Mirtojiyev tomonidan ajratilgan odatiy metaforalar, jonlantirish va sinestetik metaforalarni alohida qayd etadi.

Ko‘plab tadqiqotchilar jonlantirishni metafora bilan bog‘liq hodisa sifatida talqin etsalar, L. Jalolova uni metaforadan mustaqil bo‘lgan tasviriy vosita deb e’tirof etadi. R. Qo‘ng‘urov apostrofa va allegoriyaning jonlantirishga yaqin jihatlari mavjudligini ta’kidlasa-da, ularning mazmun va vazifasi jihatidan farqlanishini ko‘rsatadi. S. Karimov esa apostrofani jonlantirishning bir ko‘rinishi sifatida baholab, hayvonlar yoki jonsiz narsalarga xos belgilarni insonlarga nisbat berish holatini ham jonlantirishning turi deb hisoblaydi va uni personifikatsiya atamasi bilan izohlaydi. Yuqoridagi ilmiy qarashlardan kelib chiqib, jonlantirish va metafora bir-biridan farqlanuvchi hodisalar ekanligini ta’kidlash mumkin. L. Jalolovaning fikriga ko‘ra, jonlantirishda insonlarga xos harakat, his-tuyg‘u, nutq yoki tafakkur xususiyatlari jonsiz predmetlarga ko‘chiriladi, biroq bu orqali bevosita inson obrazi nazarda tutilmaydi. Shu jihati bilan jonlantirish metaforadan ajralib turadigan mustaqil tasviriy vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Jonlantirish jonlantirayotgan obyektni hisobga olgan holda 4xil yo‘nalishda bo‘lishi mumkin:

a) jonsiz predmetni jonlantirish;

b) jonli mavjudotlarga insonga xos xususiyatlarni taqish;

c) tabiat hodisalarini jonlantirish;

d) hissiy tushunchalarni jonlantirish.

Jonlantirish jonlantirilayotgan obyektga qaysi xususiyatlami ko‘chirish hisobidan ham farqlanadi:

a) harakat-holatlarning ko‘chishi;

b) nutqiy qobilyatning ko‘chishi

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Qadimgi davrlarda insonlar tabiat hodisalari va atrofdagi barcha mavjudotlarni jonli deb tasavvur qilganlar. Insoniyat taraqqiyotining dastlabki bosqichlarida ayrim jonsiz predmetlar ham jonlantirilib, ularga ilohiy kuch sifatida sig‘inish hollari kuzatilgan. Bu esa ibtidoiy jamiyat vakillarining tabiat va undagi hodisalarga bo‘lgan qarashlari vaqt o‘tishi bilan shakllanib, ma’lum darajada ideallashtirilganini ko‘rsatadi. Masalan, oriylar tasavvurida dastlabki iloh sof osmon va fazo bilan bog‘langan bo‘lib, ayrim hududlarda u “Nana” nomi bilan atalgan. Hindlarning muqaddas manbalarida esa ushbu iloh “Varuna”, keyinchalik esa “Dev” nomlari bilan tilga olinadi.

Bu qarashlarning shakllanish jarayoniga e’tibor qaratilsa, qadimgi odamlar osmon jismlarini tirik mavjudot sifatida qabul qilganliklari ayon bo‘ladi. Ularning tasavvuricha, osmon insonlarga rizq-ro‘z yuboradi, g‘azablangan paytida esa to‘fon, qor, shamol va boshqa tabiiy ofatlarni jo‘natadi. Vaqt o‘tishi bilan bu tasavvurlar yanada rivojlanib, osmon nafaqat jonli mavjudot, balki inson hayotiga ta’sir ko‘rsata oladigan qudratli kuch sifatida talqin qilina boshlagan. Natijada Varuna eng qadimgi ilohlardan biri sifatida e’tirof etilgan. Adabiyotshunos Xoliq Mirzozodaning ta’kidlashicha, qadimgi odamlarning bilim va tajribasi yetarli darajada rivojlanmaganligi, mehnat qurollarining sodda hamda ishlab chiqarish samaradorligining pastligi sababli ular tabiat qonunlarini to‘liq anglay olmaganlar. Shu bois voqea-hodisalarning asl mohiyatini tushuntirish maqsadida turli afsona, rivoyat va fantastik tasavvurlarni yaratganlar.

Oriy xalqlari mifologiyasida Quyosh Varunaning ko‘zi sifatida talqin etilgan. Momoqaldiroq uning o‘g‘li, yulduz va sayyoralar esa Varunaning bezakli kiyimlari deb tasvirlangan. Bu holat qadimgi mif va asotirlarda tabiatning moddiy unsurlari jonlantirilib, ularga insoniy sifatlar va xarakter xususiyatlari berilganligini yaqqol namoyon etadi. Natijada jonlantirish qadimgi dunyoqarashning muhim tarkibiy qismi sifatida shakllangan.

TADQIQOT NATIJALARI

Men yo‘qman. Yolg‘onlar meni yo‘qotdi.
Chin gaplar sevgimga qilmadi karam.
Nega chorrahada tosh kabi qotding,
Endi sayr qilgin izg‘irin bilan.[1]

Ushbu she’r parchasida jonlantirish san’ati bir necha o‘rinda qo‘llanilgan bo‘lib, shoir mavhum tushunchalar va jonsiz predmetlarga insoniy xususiyatlarni yuklash orqali lirik qahramonning ruhiy kechinmalarini ta’sirchan ifodalagan.

1. “Yolg‘onlar meni yo‘qotdi”

Bu misrada **“yolg‘onlar”** mavhum tushuncha sifatida jonlantirilgan. Unga insonga xos bo‘lgan **“yo‘qotish”** harakati ko‘chirilgan. Aslida yolg‘on o‘zi mustaqil ravishda harakat qila olmaydi, biroq shoir uni faol kuch sifatida tasvirlab, yolg‘onning inson taqdiriga salbiy ta’sirini obrazli ifodalagan. Bu yerda hissiy tushunchani jonlantirish kuzatiladi.

2. “Chin gaplar sevgimga qilmadi karam”

Mazkur misrada **“chin gaplar”** jonlantirilgan. Ularga insonlarga xos bo‘lgan **mehribonlik yoki muruvvat ko‘rsatish** xususiyati yuklangan. Natijada haqiqat va rostgo‘ylik oddiy tushuncha emas, balki muayyan munosabat bildira oladigan obraz sifatida gavdalanadi.

3. “Endi sayr qilgin izg‘irin bilan”

Bu misrada **“izg‘irin”** (sovuq shamol) tabiat hodisasi sifatida jonlantirilgan. U insonning hamrohi kabi tasvirlanib, u bilan “sayr qilish” mumkin bo‘lgan mavjudot darajasiga ko‘tarilgan. Bu usul lirik qahramonning yolg‘izlik va iztirob holatini kuchliroq aks ettiradi.

Qo‘ng‘iroq chalmagin. Ochmaydi hech kim,
Eshik na jilmayar, na u so‘z bilsin.
Azizlik taxtidan tushgan, azizim,
Paltoingni sukunat qoziqqa ilsin.[2]

1. “Eshik na jilmayar, na u so‘z bilsin”

She’rning eng yorqin jonlantirish namunalaridan biri ushbu misrada uchraydi. **“Eshik”** jonsiz predmet bo‘lishiga qaramay, unga insonlarga xos **“jilmayish”** va **“so‘zlash”** qobiliyatlari nisbat berilgan. Shoir shu orqali umidsizlik, sovuqlik va begonalik kayfiyatini yanada kuchaytirgan.

2. “Paltongni sukunat qoziqqa ilsin”

Bu misrada **“sukunat”** mavhum tushuncha sifatida jonlantirilgan. Unga insonga xos bo‘lgan **“ilish”** harakati ko‘chirilgan. Aslida sukunat hech qanday jismoniy harakat bajara olmaydi, biroq shoir uni faol obrazga aylantirib, lirik qahramonning ruhiy bo‘shlig‘i va tanholigini ta’sirchan ifodalagan.

MUHOKAMA

Maysalar, tovonim, sizni sog‘inar,
Tog‘lar, viqoringiz qalbimda mangu.
Qaydadir qo‘zichoq bo‘zlar, oh urar,
Qirlarda adashgan sog‘inchimmi u?

Ushbu she’r parchasida jonlantirish san’ati orqali tabiat manzaralari va mavhum tushunchalar insoniy his-tuyg‘ular bilan uyg‘unlashtirilgan.

1. “Maysalar, tovonim, sizni sog‘inar”

[1] Usmon Azim. *Saylanma*. – Toshkent: Sharq, 1995.

[2] Usmon Azim. *Saylanma*. – Toshkent: Sharq, 1995.

Bu misrada **“tovon”** jonsiz tana a’zosi sifatida jonlantirilgan. Unga insonga xos bo‘lgan **“sog‘inish”** hissi yuklangan. Aslida sog‘inish inson qalbiga xos kechinma bo‘lsa-da, shoir uni tovonga nisbat berib, ona yurt, tabiat va bolalik maskanlariga bo‘lgan chuqur mehrni obrazli ifodalagan.

2. “Qaydadir qo‘zichoq bo‘zlar, oh urar”

Bu yerda qo‘zichoqning **“oh urishi”** jonlantirishga yaqin badiiy ifoda sifatida qo‘llangan. “Oh urish” odatda insonning iztirob, armon yoki sog‘inch holatini bildiradi. Shoir qo‘zichoq obraziga insoniy ruhiy kechinmalarni yuklab, lirik qahramonning ichki holatini bilvosita aks ettirgan.

3. “Qirlarda adashgan sog‘inchimmi u?”

Mazkur misrada **“sog‘inch”** mavhum tushuncha sifatida jonlantirilgan. Unga insonlarga xos bo‘lgan **“adashish”** harakati ko‘chirilgan. Sog‘inchning qirlar orasida kezib yuruvchi mavjudot sifatida tasvirlanishi she’rning obrazliligini kuchaytiradi va lirik qahramonning ruhiy kechinmalarini yanada ta’sirchan ifodalaydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, jonlantirish Usmon Azim she’riyatida eng faol qo‘llanilgan badiiy tasvir vositalaridan biri hisoblanadi. Shoir jonsiz predmetlar, tabiat hodisalari va mavhum tushunchalarga insoniy xususiyatlarni yuklash orqali lirik qahramonning ichki kechinmalarini chuqur va ta’sirchan ifodalashga erishadi. Tadqiq etilgan she’riy parchalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, jonlantirish vositasida sog‘inch, yolg‘izlik, armon, iztirob va ruhiy tushkunlik kabi hissiy holatlar yorqin poetik obrazlar orqali namoyon bo‘ladi. Shuningdek, jonlantirish she’rning obrazliligini kuchaytirib, o‘quvchining estetik idroki va emotsional ta’sirchanligini oshiradi. Demak, Usmon Azim ijodida jonlantirish nafaqat tasviriy vosita, balki badiiy mazmunni chuqurlashtiruvchi hamda asarning lingvopoetik qimmatini belgilovchi muhim poetik unsur sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Beaugrande R., Dressler W. *Introduction to Text Linguistics*. – London: Longman, 1981.
2. Chernisheva Ye.A. *Lingvostilisticheskiy analiz xudojestvennogo teksta*. – Moskva: Flinta, 2012.
3. Hojiyev A. *Tilshunoslik terminlari lug‘ati*. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
4. Jabbarova F.U. Matn lingvistikasi va uning asosiy kategoriyalari // *Filologiya masalalari*. – Toshkent, 2015.
5. Rixsiyeva G. Lingvopoetik tadqiq asoslari bo‘yicha mulohazalar // *O‘zbek tili va adabiyoti*. – Toshkent, 2003. – №2. – B. 84–86.
6. Usmon Azim. *Kuz*. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2001.
7. Usmon Azim. *Saylanma*. – Toshkent: Sharq, 1995.
8. Usmon Azim. *Sog‘inch: She’rlar*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2007. – 200 b.
9. Xo‘jamberdiyeva G.Z. *Saida Zunnonova she’riyati lingvopoetikasi*. – Qo‘qon, 2023.
10. Yo‘ldoshev M. *Badiiy matn lingvopoetikasi*. – Toshkent: Fan, 2008.
11. Qo‘ng‘urov R. *O‘zbek tilining tasviriy vositalari*. – Toshkent: Fan, 1977.
12. Karimov S. *O‘zbek tilining badiiy uslubi va nutq madaniyati*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
13. Mirtojiyev M. *O‘zbek tili semasiologiyasi*. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010.